

**АНДИЖОН ВИЛОЯТИНИНГ ОС ТУСЛИ БЎЗ ТУПРОҚЛАРИ ШАРОИТИДА
АНДИЖОН-35 ВА ЎЗПИТИ-201 ҒЎЗА НАВЛАРИНИ КЎЧАТ ҚАЛИНЛИГИГА
БОҒЛИҚ ҲОЛДА ЧИЛПИШ ЎТКАЗИШНИНГ ПАХТА ҲОСИЛИГА ВА ЧИГИТ
МОЙДОРЛИГИГА ТАЪСИРИ**

Комилов Рустамжон Махаматович

қ.х.ф.ф.д (PhD), доцент

Рахимов Мадаминжон Алижонович

қ.х.ф.н, доцент

Хайдаров Мавлонбек Машрабович

б.ф.ф.д (PhD), доцент Фарғона Давлат Университети

Аннотация: *Ҳар хил кўчат қалинлик етиштириладиган “Анджон-35” ва “ЎзПИТИ-201” ғўза навларининг униб чиқиш вақтига қараб ҳосилдорликка таъсири қайд этилди.*

Таянч иборалар: *Ғўза ўсимлиги, турғунлик, ғўза, ҳосилдорлик, Анджон-35, ЎзПИТИ-201 ғўза навлари.*

Республикамизда пахтачилик соҳасига янада эътибор кўчайтирилиб, янги тезпишар ғўза навларини яратиш ва уларнинг мақбул агротехник тадбирларини ишлаб чиқиш бўйича илмий изланишлар олиб борилмоқда. Яратилган ҳар бир ғўза навининг морфологик хусусиятларини инобатга олган ҳолда, ғўзани парваришlashдаги агротадбирларидан мақбул кўчат қалинлиги ва чилпиш муддатларини тўғри белгиланиши натижасида юқори ва сифатли ҳосил олишга эришилади [1,4].

Маълумки, ҳар қандай етиштириладиган экинларнинг асоси юқори ҳосил олиш ҳисобланса, унда бажариладиган ҳар бир агротехник тадбирларнинг асосий вазифаси ҳосилдорликни оширишга ва ундаги сифат кўрсаткичларини яхшилашга қаратилган бўлади. Шу ўринда айтиб ўтиш жоизки, ғўзани парваришlashда кўчат қалинлиги яъни яганалаш ва чилпиш агротадбирлари инсон томонидан бажарилиб, улар ўз муддатида олиб борилганда кутиладиган ҳосилдан ортиқроқ ҳосил олишга эришиш мумкин. Айниқса, янги районлашган ва истиқболли ғўза навларида тупроқ иқлим шароитларига боғлиқ ҳолда мақбул агротехник тадбирлари ишлаб чиқилмаган бўлиб, мақбул чилпиш муддатлари ушбу янги ғўза навларида тўлалигича ўз ечимини топгани йўқ. Шу нуқтаи-назардан изланишларда районлашган ва истиқболли ғўза навларида кўчат қалинлигига боғлиқ ҳолда чилпиш агротадбирларининг ғўза ҳосилдорлигига таъсирини ўрганиш бўйича изланишлар олиб борилди [2, 3].

**Андижон-35 ғўза навида кўчат қалинлигига боғлиқ ҳолда
чилпишнинг пахта ҳосилига таъсири, 2019 йил.**

№	Варинтлар номи	қайтариқлар			Ўртача ҳосил	Назоратдан фарқи
		I	II	III		
80-90 минг кўчат қалинлиги						
1	11-12 ҳосил шохда	38,1	37,9	37,8	37,9	0,9
2	13-14 ҳосил шохда	38,1	38,2	39,0	38,4	1,4
3	15-16 ҳосил шохда	40,0	39,2	39,3	39,5	2,5
4	Чилпилмаганда	36,8	37,1	37,0	37,0	
100-110 минг кўчат қалинлиги						
5	11-12 ҳосил шохда	39,1	39,3	39,1	39,2	3,9
6	13-14 ҳосил шохда	40,6	41,3	40,2	40,7	5,4
7	15-16 ҳосил шохда	38,3	38,8	38,0	38,4	3,1
8	Чилпилмаганда	35,3	34,9	35,7	35,3	
120-130 минг кўчат қалинлиги						
9	11-12 ҳосил шохда	38,3	39,1	37,8	38,4	3,1
10	13-14 ҳосил шохда	39,2	38,5	39,0	38,9	3,6
11	15-16 ҳосил шохда	37,3	36,9	37,0	37,1	1,8
12	Чилпилмаганда	34,8	35,0	36,1	35,3	

НСР₀₅=0,43; Sx=2,0%

Ушбу кўчат қалинлигида энг юқори ҳосилдорлик чилпиш 13-14 ҳосил шохда ўтказилган вариантдан олиниб, 38,9 ц/га ни ташкил этганлиги ва бу назоратга нисбатан 3,6 ц/га юқори бўлганлиги билан ажралиб тўрди.

2-жадвал

**ЎзПТИ-201 ғўза навида кўчат қалинлигига боғлиқ ҳолда
чилпишнинг пахта ҳосилига таъсири, 2019 йил.**

№	Варинтлар номи	қайтариқлар			Ўртача ҳосил	Назоратдан фарқи
		I	II	III		
80-90 минг кўчат қалинлиги						
1	11-12 ҳосил шохда	38,5	38,4	38,0	38,3	1,1
2	13-14 ҳосил шохда	40,2	40,5	39,5	40,1	2,9
3	15-16 ҳосил шохда	41,1	40,7	41,1	41,0	3,8
4	Чилпилмаганда	37,2	37	37,5	37,2	
100-110 минг кўчат қалинлиги						

5	11-12 шоҳда	ҳосил	39,2	39,1	39,5	39,3	3,4
6	13-14 шоҳда	ҳосил	41,9	41,2	41,5	41,5	5,6
7	15-16 шоҳда	ҳосил	38,0	38,4	38,1	38,2	2,3
8	Чилпилмаганда		36,2	35,9	35,7	35,9	
120-130 минг кўчат қалинлиги							
9	11-12 шоҳда	ҳосил	39,3	40,1	38,3	39,2	3,7
10	13-14 шоҳда	ҳосил	39,2	38,5	38,5	38,7	3,2
11	15-16 шоҳда	ҳосил	37,3	38,9	38,0	38,1	2,6
12	Чилпилмаганда		35,1	35,8	35,5	35,5	

НСР₀₅=0,54; Sx=2,6%

Андижон вилояти шароитида 2019-йилда олиб борилган тадқиқот натижаларига кўра, Андижон-35 ғўза навини парваришлаб, кўчат 80-90 минг туп/га қолдирилган фонда энг юқори ҳосилдорлик 15-16 ҳосил шоҳида чилпиш ўтказилган вариантдан 39,5 ц/га ҳосил олинди, чилпилмаган вариантга нисбатан 2,5 ц/га қўшимча ҳосил олинган бўлса, кўчат 100-110 минг туп/га қолдирилган фонда 13-14 ҳосил шоҳида чилпиш ўтказилган вариантдан 40,7 ц/га ҳосил олинди ва назоратга нисбатан 5,4 ц/га ошганлиги маълум бўлди. Кўчат қалинлиги 120-130 минг туп/га қолдирилган вариантда чилпиш 11-12 ҳосил шоҳида ўтказилган вариантдан 38,4 ц/га ҳосил олинганлиги ва бу назоратдан 3,1 ц/га ошганлиги маълум бўлди (1-жадвал).

ЎзПТИ-201 ғўза навида кўчат 80-90 минг туп/га қолдирилиб, парваришланган фонда энг юқори ҳосилдорлик 15-16 ҳосил шоҳида чилпиш ўтказилган вариантда 41,0 ц/га ни ташкил этиб, назоратга нисбатан 3,8 ц/га қўшимча ҳосил олинган бўлса, кўчат 100-110 минг туп/га қолдирилган фонда 13-14 ҳосил шоҳида чилпиш ўтказилган вариантдан 41,5 ц/га олинди ва чилпиш ўтказилмаган вариантга нисбатан 5,6 ц/га қўшимча ҳосил олинганлиги аниқланди. Кўчат қалинлиги 120-130 минг туп/га қолдирилган вариантда чилпиш 11-12 ҳосил шоҳида ўтказилган вариантдан 39,2 ц/га ҳосил олинганлиги ва бу назорат вариантга нисбатан 3,7 ц/га кўп бўлганлиги кузатилди (2-жадвал).

Ғўза навлари ичида ЎзПТИ-201 ғўза навини 100-110 минг туп/га қолдириб, 13-14 ҳосил шоҳида чилпиш ўтказилганда энг юқори ҳосилдорлик

олингани билан жаралиб тўрди ва Андижон-35 ғўза навига нисбатан ушбу вариантда 0,8 ц/га юқори бўлганлиги кузатилди.

Биламизки уруғлар ўсимликларнинг ҳаёти давомидаги бошланиши ва яқунланиши ҳисобланади. Уруғлар ҳар қандай ноқулай шароитга бардошли бўлиб, эмбрионларнинг ривожланиши учун озиқа ва физиологик фаол моддаларни захирада ушлаб туради. А.М.Гродзинскийнинг маълумотларида ўсимликда физиологик жараёнларнинг ўзгариши, чигитнинг шаклланишига ҳам таъсир этиши кузатилган. Чилпиш ғўза кўсақларининг пишиб етилишини тезлаштириб, физиологик жараёнларни фаоллашишига олиб келади [1].

Тадқиқотларда (2018-2020 йй) турли кўчат қалинлиги ва чилпиш муддатларига боғлиқ ҳолда чигитнинг кимёвий таркиби ва сифат кўрсаткичлари таъсири ўрганилди. Бунда Андижон-35 ғўза нави кўчати сийрак қолдирилган майдонларда, яъни 80-90 минг туп/га қолдирилган фонда 11-12 ҳосил шохда чилпиш ўтказилган вариантда чигит ядросида (мағзида)ги мой миқдори 44,3% ни, чигитдаги мой миқдори 20,8% ни ва ядро чиқими 53,0% ни ташкил этган бўлса, 13-14 ҳосил шохда чилпиш ўтказилган вариантда бу кўрсаткичлар мутаносиб равишда 45,1; 21,5; 53,9% ни ташкил этди. Бу фонда чигит мойдорлиги чилпиш 15-16 ҳосил шохда ўтказилган вариантда энг юқори бўлганлиги маълум бўлди ва назоратга нисбатан ядродаги мой миқдори 1,9% га, чигитдаги мой миқдори 1,4% га, ядро чиқими 1,4% га юқори бўлганлиги кузатилди. Бу натижалар бевосита чилпишнинг мақбул муддатда ўтказилганлигини кўрсатади.

Кўчат қалинлиги 100-110 минг туп/га қолдирилган фонда чигит мойдорлиги бўйича энг юқори кўрсаткичлар чилпиш 13-14 ҳосил шохда ўтказилган вариантда кузатилди ва ядродаги мой миқдори 45,5% ни, чигитдаги мой миқдори 21,7% ни, ядро чиқими 53,7% ни ташкил этганлиги кузатилди. Бу кўрсаткичлар чилпиш ўтказилмаган вариантга нисбатан мос равишда 2,3; 2,0; ва 1,4% га кўп демакдир. Чилпиш 11-12 ва 15-16 ҳосил шохда ўтказилган вариантларда ҳам чигит мойдорлиги чилпиш ўтказилмаган вариантга нисбатан биров яхшиланганлиги ва мутаносиб равишда бу 44,2-44,0%, 20,3-20,8, 52,5-52,8% ни ташкил этганлиги аниқланди.

3-жадвал

Андижон-35 ғўза навини турли кўчат қалинлигида парваришланганда чилпишнинг чигит мойдорлигига таъсири, 2018-2020 йй.

М №	Кўчат қалинликлари	Чилпиш вариантлари	Ядродаги мой миқдори, %	Чигитдаги мой миқдори, %
1		11-12 ҳосил шох	44,3	20,8

2	80-90 минг туп/га	13-14 ҳосил шох	45,1	21,5
3		15-16 ҳосил шох	45,9	21,9
4		Чилпилмаган	44,0	20,5
5	100-110 минг туп/га	11-12 ҳосил шох	44,2	20,3
6		13-14 ҳосил шох	45,5	21,7
7		15-16 ҳосил шох	44,0	20,8
8		Чилпилмаган	43,2	19,7
9	120-130 минг туп/га	11-12 ҳосил шох	44,2	20,5
10		13-14 ҳосил шох	44,9	20,6
11		15-16 ҳосил шох	44,7	19,9
12		Чилпилмаган	43,9	19,4

Кўчат қалинлигин кўпроқ қолдирилган яъни 120-130 минг туп/га қолдирилб парваришланган фонда чилпиш 11-12 ҳосил шохда ўтказилиши эвазига чигит ядросидаги мой миқдори 44,2% га, чигитдаги мой миқдори 20,5% га ва ядро чиқими 53,3% га тенг бўлган бўлса, 13-14 ҳосил шохда чилпиш ўтказилган вариантда бу кўрсаткичлар мутаносиб равишда 44,9; 20,6; 52,9% ни ташкил этди. Ушбу фонда чилпиш 15-16 ҳосил шохда ўтказилганда чилпиш ўтказилмаган вариантга яқин бўлганлиги аниқланиб, чигит ядросидаги мой миқдори 44,7% ни, чигитдаги мой миқдори 19,9% ни ва ядро чиқими 52,5% ни ташкил этди.

4-жадвал

ЎзПТИ-201 ғўза навини турли кўчат қалинлигида парваришланганда чилпишнинг чигит мойдорлигига таъсири, 2018-2020 йй

№	Кўчат қалинликлари	Чилпиш вариантлари	Ядродаги мой миқдори, %	Чигитдаги мой миқдори, %
1	80-90 минг туп/га	11-12 ҳосил шох	45,4	21,0
2		13-14 ҳосил шох	46,2	21,2
3		15-16 ҳосил шох	46,8	21,8
4		Чилпилмаган	45,2	20,3
5	100-110 минг туп/га	11-12 ҳосил шох	44,9	22,1
6		13-14 ҳосил шох	45,6	22,5
7		15-16 ҳосил шох	46,1	22,1
8		Чилпилмаган	44,9	20,9
9	120-130 минг туп/га	11-12 ҳосил шох	45,2	20,9
10		13-14 ҳосил шох	44,9	20,6

11		15-16 ҳосил шох	44,7	20,7
12		Чилпилмаган	43,9	20,4

Шунингдек, тажрибада ўрта толали ЎзПТИ-201 ғўза навида ҳам турли кўчат қалинлигига боғлиқ равишда чилпишнинг чигит мойдорлигига таъсири аниқланган бўлиб, бунга кўра кўчат қалинлиги 80-90 минг туп/га қолдирилган майдонда энг юқори кўрсаткичлар чилпиш 15-16 ҳосил шохда ўтказилган вариантдан олинган бўлиб, ядрогаги мой миқдори 46,8% ни, чигитдаги мой миқдори 21,8% ни, ядро чиқими 53,9% ни ташкил этганлиги кузатилди.

Ушбу ғўза навида кўчат қалинлиги 100-110 минг туп/га қолдирилиб парваришланган фонда чилпиш 11-12 ҳосил шохда олиборилган вариантида ядрогаги мой миқдори 44,9% ни, чигитдаги мой миқдори 22,1% ни, ядро чиқими 54,6% ни ташкил этган бўлса, ушбу фонда энг юқори кўрсаткичлар чилпиш 13- ҳосил шохда ўтказилган вариантдан олиниб мос равишда 45,6; 22,5; ва 55,1% га тенг бўлди. Чилпиш 15-16 ҳосил шохда ўтказилган вариантда назоратга нисбатан ядрогаги мой миқдори 1,2% га, чигитдаги мой миқдори 1,2% га, ядро чиқими 0,1% га ортганлиги аниқланди.

ЎзПТИ-201 ғўза навини 120-130 минг туп/га кўчат қолдириб парваришланган фонда чилпишни 11-12 ҳосил шохда ўтказилган вариантда юқори натижаларга эришилиб, ядрогаги мой миқдори 45,2%, чигитдаги мой миқдори 20,9%, ядро чиқими 54,6% бўлганлиги кузатилди. Худди шунингдек 13-14 ҳамда 15-16 ҳосил шохда чилпиш ўтказилган вариантларда ҳам чилпиш ўтказилмаган вариантга нисбатан чигит мойдорлиги яхшиланганлиги ва бу кўрсаткичлар назоратга нисбатан мос равишда 1,0-0,8; 0,2-0,3; 1,1-0,7% ортганлиги маълум бўлди.

Хулоса ўрнида шуни таъкидлаб ўтиш керакки, ҳар иккала ғўза навида кўчат қалинлиги 100-110 минг туп/га қолдириб, 13-14 ҳосил шохда чилпиш ўтказилганда энг юқори ҳосилдорлик олинган бўлса, Андижон-35 ғўза навини 120-130 минг туп/га кўчат қолдирилганда 13-14 ҳосил шохда, ЎзПТИ-201 ғўза навини ушбу кўчат қалинлигида парваришланганда 11-12 ҳосил шохда чилпиш орқали юқори ҳосилдорликка эришиш мумкинлиги кузатилди. Бу ушбу ғўза навларининг ўзига хос морфобиологик жihatдан фарқланишидан далолат беради.

АДАБИЁТЛАР:

1. Атабаева М.С. Ғўзадан юқори ва сифатли пахта ҳосили етиштиришда ресурстежамкор таехнологияларни такомиллаштириш: Автореф. дисс. қ.х.ф.ф.д. – Ташкент.: 2019. -20 б.
2. Дала тажрибаларини ўтказиш услублари. ЎзПТИ. Тошкент, 2007, 147 б.

3. Юлдашев С.Х., Ибрагимов Г.А., Таиров С.М. «Густота и урожайность хлопчатника», Изд-во «Узбекистан», 1977.
4. Назаров М.К.-Урожайность хлопчатника в зависимости от густоты стояния и уровня питания на лугово-сероземных почвах Зарафшанской долины». Автореф. канд.дисс. Ташкент, 1990. 23-стр.
5. Юлдашев С.Х., Камалова М.В. Факторы урожайности хлопчатника», изд-во «Фан», Ташкент, 1988.

